

Piotr Majer

ORCID: 0000-0003-0820-6743

Funkcjonariusze Policji Państwowej i Policji Polskiej w powojennej rzeczywistości – uwagi syntetyzujące

SŁOWA KLUCZOWE:

policjanci, emerytura, renta, weryfikacja, Polska

Wprowadzenie

Losy funkcjonariuszy przedwojennego aparatu policyjnego w powojennej Polsce mogły stać się przedmiotem żywszego zainteresowania dopiero po transformacji ustrojowej, kiedy problemy dotąd pomijane zarówno w historiografii jak i publicystyce przestały być „owocem zakazanym”. Sprzyjało temu ujawnienie prawdy o zbrodni katyńskiej, której ofiarami oprócz oficerów Wojska Polskiego – na ogół identyfikowanych z tą zbrodnią, byli również funkcjonariusze Policji Państwowej, przetrzymywani w Ostaszku, zamordowani w Twerze i pogrzebani w Miednoje. W wyniku splotu tych dwóch podstawowych czynników, na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku zawiązały się organizacje grupujące rodziny zamordowanych lub zmarłych policjantów II RP, których celem miało być przywrócenie prawdy o Policji Państwowej, udziale jej funkcjonariuszy w wojnie obronnej w 1939 r. oraz o tragicznych losach policjantów i ich rodzin zarówno w czasie II wojny światowej, jak i po jej zakończeniu¹. Można przyjąć, że cel ten został w podstawowym stop-

¹ Nieco szerzej o inicjatywach i działaniach tych organizacji zob. P. Majer, *Próby wyjaśnienia zbrodni – droga do prawdy*, [w:] Z. Smolarek, A. Borkowski (red.), *Martyrologia policjantów województwa poznańskiego II RP*, Szczytno 2010, s. 61–84.

niu spełniony wraz z przyjęciem przez Sejm w dniu 25 lipca 2008 roku uchwały, oznajmiającej, że:

Sejm Rzeczypospolitej wyraża szacunek i uznanie dla Policji Państwowej II RP. Jednocześnie Sejm uznaje treść dekretu PKWN (Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego – PM) z dnia 15 sierpnia 1944 roku o rozwiązaniu Policji Państwowej II Rzeczypospolitej za krzywdzącą i niesprawiedliwą. Przypominamy, że wzięci we wrześniu 1939 roku do niewoli sowieckiej polscy policjanci zostali wiosną 1940 roku zamordowani przez NKWD (Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych ZSRR – PM) w Twerze i potajemnie pogrzebani w wielu bezimiennych masowych grobach, między innymi w Miednoje. Wielu policjantów współpracowało z ruchem oporu i oddało życie za Polskę. Los kilku tysięcy funkcjonariuszy policji jest nadal nieznanym. Chlubna działalność Policji Państwowej II RP i służba w interesie publicznym była źródłem powszechnego szacunku i przyczyniła się do umacniania naszego państwa. Sejm RP stoi na stanowisku, że w imię prawdy historycznej konieczne jest przypomnienie tego fragmentu dziejów Polski i podkreślenie zasług Policji Państwowej II RP położonych w dziele budowy i obrony Rzeczypospolitej.²

Uchwała Sejmu będąca stanowiskiem politycznym, nawet z racji swej zwięzłości, nie mogła oddać całej złożoności sytuacji, w jakiej znalazła się Policja Państwowa i jej funkcjonariusze w czasie II wojny światowej. Nie ze swej woli część nich została włączona w system niemieckiego aparatu policyjnego w Generalnym Gubernatorstwie, co niezależnie od indywidualnych zachowań funkcjonariuszy w relacjach z Polakami jak i strukturami konspiracyjnymi, musiało powodować narastającą niechęć do formacji i odbieranie jej prawa do występowania w roli organu państwa polskiego. Stąd też już w 1941 r. w Polskim Państwie Podziemnym, podjęto prace koncepcyjne, a w ślad za tym i organizacyjne, mające doprowadzić do utworzenia nowego organu policyjnego, którego jedną z formacji miał być Państwowy Korpus Bezpieczeństwa³. Formalnoprawne zwieńczenie owych działań nastąpiło 1 sierpnia 1944 r., kiedy Krajowa Rada Ministrów⁴ wydała dwa rozporządzenia dotyczące rozwiązania Policji

² M. P. z 2008 r., Nr 56, poz. 503, Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 25 lipca 2008 r. w sprawie uczczenia pamięci funkcjonariuszy Policji Państwowej II RP.

³ Zob. W. Grabowski, *Policja w planach Delegatury Rządu RP na Kraj*, Kraków 1995.

⁴ Część Rządu Rzeczypospolitej funkcjonująca na terenie okupowanego kraju, jako nadrzędna struktura cywilna Polskiego Państwa Podziemnego (PPP). Powstała 26 lipca 1944 roku w oparciu o dekret Prezydenta RP o tymczasowej organizacji władz na terytorium Rzeczypospolitej. Do tego czasu funkcjonowała, jako Delegatura Rządu Rzeczypospolitej na Kraj.

Państwowej⁵, oraz przekazania jej powinności nowym formacjom policyjnym⁶. W pierwszym z nich w sposób pośredni wskazano na motywy tej decyzji, do czego odnosił się art. 12 stanowiący, że:

Do służby w Korpusie Bezpieczeństwa⁷ nie można powoływać funkcjonariuszów P.P., jeżeli władzy znane są zarzuty poważnie obciążające ich w związku z zachowaniem się w służbie lub poza służbą w czasie okupacji lub przed nią, do czasu wydania orzeczenia w sprawach tych funkcjonariuszy w myśl przepisów art. 20.⁸

Przywołany art. 20 zapowiadał natomiast wydanie odrębnych przepisów mających określić odpowiedzialność funkcjonariuszy Policji Państwowej za niezgodne z obowiązkami zachowanie się w czasie okupacji jak i w II RP. Następstwem formalnego rozwiązania Policji Państwowej, a także krytycznej oceny jej działalności była treść art. 24, mocą którego zabroniono używania umundurowania tej formacji. Niedostosowanie się do tego zakazu zostało zagrożone karą aresztu do 6 tygodni i grzywną do 3000 zł.

Decyzje podjęte przez Krajową Radę Ministrów 1 sierpnia 1944 r. dowodzą jednoznacznie, że dla Policji Państwowej kres wojny oznaczał kres istnienia, niezależnie od tego, jakie siły polityczne przejęłyby władzę. Formacja ta utożsamiana bowiem była zarówno z budzącą dezaprobatę działalnością w Generalnym Gubernatorstwie w formie Policji Polskiej, jak i niektórymi negatywnie ocenianymi zachowaniami w okresie międzywojennym. Uznanie więc w 2008 r. decyzji z 1944 r. o rozwiązaniu Policji Państwowej za krzywdzącą i niesprawiedliwą, a także utożsamienie tej decyzji z jednym tylko aktorem ówczesnej sceny politycznej, nosi znamiona oceny ahistorycznej. W 1944 r. Policja Państwowa obrońców dla swego dalszego istnienia nie posiadała, nawet we własnych szeregach.

Powojenny formalno-prawny status funkcjonariuszy rozwiązanego korpusu policyjnego – z zasygnalizowanych powodów, był przez długi

⁵ Rozporządzenie Krajowej Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu korpusu Policji Państwowej i obowiązkach jego funkcjonariuszów, przedrukowane [w:] A.K. Kunert (red.), *Rzeczpospolita Polska czasu wojny. Dziennik Ustaw RP i Monitor Polski 1939–1945*, Warszawa 1995. Opublikowane także w: P. Majer, *Ustawy polskiej policji (1791–2011). Źródła z komentarzem*, Szczytno 2013, s. 186–190.

⁶ Rozporządzenie Krajowej Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1944 r. o tymczasowej organizacji służby bezpieczeństwa, tamże.

⁷ W Rozporządzeniu zmieniono nazwę projektowanej formacji policyjnej pozbawiając ją – w stosunku do pierwowzoru – jej pierwszego członu, Państwowy.

⁸ Rozporządzenie Krajowej Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu korpusu Policji Państwowej..., s. 188.

okres czasu przysłowiową „białą kartą” badawczą. W zasadzie jedyny znaczący tekst poświęcony temu problemowi ogłosił R. Litwiński, przy czym przedmiotem uwagi Autora była działalność tylko jednego z organów powołanych dla przeprowadzenia weryfikacji funkcjonariuszy Policji Państwowej⁹. Niniejsza analiza stawia sobie szersze cele, z jednej strony przedstawienie powojennego statusu funkcjonariuszy Policji Państwowej i Policji Polskiej w projektowanych rozwiązaniach organów uznających autorytet Rządu na Uchodźstwie, z drugiej realną politykę prowadzoną wobec tych funkcjonariuszy w powojennej Polsce, z podziałem na funkcjonariuszy z racji wieku, czynnych zawodowo bądź emerytowanych. Realizacji tych celów służą wyróżnione trzy części artykułu.

Postawione cele badawcze zdecydowały, że podstawowym materiałem źródłowym stały się akty prawne, głównie w formie źródeł prawa, tj. ustaw i rozporządzeń. Zostały dopełnione aktami prawnymi niższej rangi, źródłami archiwalnymi oraz skromną literaturą przedmiotu. Dominujący rodzaj źródeł spowodował, że w badaniach wiodącą rolę pełniła metoda analizy instytucjonalno-prawnej, dopełniana metodą dogmatyczno-prawną.

Powojenny status funkcjonariuszy Policji Państwowej i Policji Polskiej w uregulowaniach Krajowej Rady Ministrów

Podwójne formalno-prawne rozwiązanie Policji Państwowej – 1 sierpnia 1944 r. rozporządzeniem Krajowej Rady Ministrów, a 15 sierpnia 1944 r. dekretem Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego¹⁰ – musiało pociągnąć za sobą decyzje dotyczące dalszych losów jej funkcjonariuszy. Koncepcje tego dotyczące sygnowane przez Krajową Radę Ministrów miały charakter wstępny, które później powinny zostać doprecyzowane w kolejnych aktach prawnych. Rozwój sytuacji politycznej w Polsce przesądził, że zamiary te nie mogły zostać zmaterializowane. Przywoływane wcześniej Rozporządzenie Krajowej Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu korpusu Policji Państwowej i obowiązkach jego funkcjonariuszy, pozwala jednak na poznanie intencji projektowanych rozwiązań.

⁹ R. Litwiński, *Komisja rehabilitacyjno-kwalifikacyjna dla byłych policjantów (1945–1952)*, „Dzieje Najnowsze” 2004, nr 1.

¹⁰ Dz. U. z 1944 r., Nr 2, poz. 6.

W Rozporządzeniu za swego rodzaju datę graniczną dla określenia statusu funkcjonariuszy przyjęto moment wybuchu wojny, tj. 1 września 1939 r. Funkcjonariusze pozostający wtedy w służbie czynnej zostali zobowiązani do zgłoszenia się do służby w Korpusie Bezpieczeństwa i podjęcia jej na wyznaczonym stanowisku. Z obowiązku tego zwolniono tych funkcjonariuszy, którzy w czasie okupacji zostali powołani do służby w Korpusie Bezpieczeństwa przez Delegata Rządu lub przez inne upoważnione organy. Nawiązując do okresu okupacji zastrzeżono, że zmiany w stosunku służbowym i zwolnienia ze służby funkcjonariuszy dokonane przez władze okupacyjne lub im podległe, były pozbawione skutków prawnych. Zapowiedziano też, co wyżej już zaznaczono, przeprowadzenie postępowań wyjaśniających wobec funkcjonariuszy zachowujących się nagannie zarówno w czasie okupacji jak i w II RP. Funkcjonariusze, wobec których formułowano takie zarzuty, nie mogli być powołani do służby, aż do czasu wyjaśnienia takich wątpliwości.

Odrębny, 5 rozdział Rozporządzenia dotyczył funkcjonariuszy emerytowanych. W II RP kwestie emerytalne policjantów normowała Ustawa z 11 grudnia 1923 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszów państwowych i zawodowych wojskowych¹¹. Pomijając rozwiązania szczegółowe, przyznawała ona prawo do emerytury po 10 latach służby w wysokości 40% podstawy wymiaru uposażenia emerytalnego. Za każdy kolejny rok służby funkcjonariuszowi doliczano 2,4% do wysługi, przy czym przy zwolnieniu ze służby maksymalna wysokość emerytury nie mogła przekroczyć 100% podstawy wymiaru uposażenia emerytalnego. Omawiane rozporządzenie zasad tych nie zmieniło. Pojawiły się natomiast – w art. 19, korekty związane z wiekiem emerytowanych funkcjonariuszy. Rozporządzenie upoważniało bowiem ministra spraw wewnętrznych do przywrócenia do służby policjantów, którzy nie przekroczyli 60 lat życia i byli zdolni do służby. Odmowa funkcjonariusza podjęcia służby bądź poddania się badaniu lekarskiemu mającemu określić jego zdolność do służby, została zagrożona pozbawieniem prawa do pobierania uposażenia emerytalnego do ukończenia przez niego 60. roku życia. Dość ezopowo sformułowano natomiast ust. 6 omawianego artykułu, operujący używaną w rozporządzeniu frazą o odpowiedzialności za zachowanie się w czasie okupacji i przed nią. Brak doprecyzowania tego sformułowania nie pozwala na stwierdzenie, czy wystąpienie takich zachowań rodziło zagrożenie dla emerytury, czy ewentualnie inne konsekwencje. Zapewne i to miało zostać doprecyzowane w planowanych późniejszych unormowaniach.

¹¹ Dz. U. z 1923 r., Nr 6, poz. 46.

Sytuacja emerytowanych funkcjonariuszy Policji Państwowej i Policji Polskiej w powojennej rzeczywistości

Sytuacja militarna w połowie 1944 r. przesądziła, że organy państwa polskiego uznające nadrzędność Rządu RP na Uchodźstwie nie mogły podjąć realnej działalności. Stąd przygotowane i podejmowane działania związane m.in. z budową aparatu administracyjnego państwa – w tym aparatu policyjnego, pozostały niezrealizowanym zamierzeniem. Realne możliwości działania uzyskały struktury działające pod osłoną ZSRR i uznające jego hegemonię. Ich stosunek do międzywojennej rzeczywistości oraz związanych z nią instytucji był naturalnie zupełnie odmienny, jeśli za punkt odniesienia przyjąć pozycję ich politycznych konkurentów. Jednym z niewielu podzielanych poglądów był krytyczny osąd Policji Państwowej. Wyrazem tego był lakoniczny dekret PKWN z 15 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu tej formacji, motywowany tym, że stała ona na usługach okupantów. Utożsamiano ją więc z Policją Polską, określaną w dekrete mianem granatowej policji.

Dekret PKWN, identycznie jak Rozporządzenie Krajowej Rady Ministrów rozwiązywał Policję Państwową, pozostawiał jednak poza jakąkolwiek regulacją prawną sytuację jej funkcjonariuszy, zarówno czynnych jak i emerytowanych. Brak takich odniesień – szczególnie do osób emerytowanych, pozwalał przyjmować, że ich sytuacja prawna została utrzymana na podstawie wzmiankowanej wyżej ustawy z 11 grudnia 1923 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy państwowych i zawodowych wojskowych. Domniemanie to potwierdzał dekret z 29 września 1945 r. o zmianie ustawy z dnia 11 grudnia 1923 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy państwowych i zawodowych wojskowych¹². Nie wprowadzał on bowiem żadnych nowych regulacji – utrzymywał więc dotąd obowiązujące, poza przyznaniem prawa do tymczasowego zaopatrzenia emerytalnego, żonom i dzieciom emerytowanych funkcjonariuszy państwowych i emerytowanych zawodowych wojskowych, którzy zaginęli w czasie wojny. Również kolejna nowelizacja – z 10 grudnia 1946 r., przedmiotowej ustawy, nie wprowadzała do niej znaczących zmian¹³. Co więcej, w dekrete tym zamieszczono kilka tabel zaszeregowania emerytowanych funkcjonariuszy i zawodowych wojskowych – odpowiadających grupom zaszeregowania

¹² Dz. U. z 1945 r., Nr 44, poz. 248.

¹³ Dz. U. z 1947 r., Nr 2, poz. 2, Dekret z dnia 10 grudnia 1946 r. o zmianie niektórych przepisów o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszów państwowych i zawodowych wojskowych.

z ustawy z 1923 r., co mogło dawać beneficjentom tych świadczeń poczucie stabilności ich sytuacji. Przekonanie to nie było jednak trwałe.

Pierwsza połowa lat pięćdziesiątych powszechnie uznawana jest za apogeum polskiego stalinizmu, czego wyrazem były m.in. nasilające się represje wobec kolejnych grup społecznych. Jako jedni z pierwszych doświadczyli tego emerytowani funkcjonariusze Policji Państwowej, którzy w lipcu 1949 r. zostali objęci kolejną nowelizacją ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszów państwowych i zawodowych wojskowych¹⁴. W przeciwieństwie do poprzednich nowelizacji, ta nie miała już dla nich – jak i dla kilku innych grup zawodowych – charakteru obojętnego, lecz restrykcyjny.

Pierwsza grupa, którą dotknęły nowe przepisy otrzymywała zaopatrzenie emerytalne na podstawie ustawy z dnia 11 grudnia 1924 r. o przyznawaniu darów z łaski¹⁵. W myśl wprowadzonej w lipcu 1949 r. nowelizacji, emerytury osób pobierających świadczenia nabyte na podstawie tejże ustawy zostały zmniejszone do minimalnej wysokości ustalonej dla zaopatrzeń emerytalnych¹⁶. W art. 13 zastrzeżono jednocześnie, że ta grupa świadczeniobiorców może być pozbawiona prawa do emerytury – nawet w minimalnej wysokości, w drodze orzeczenia komisji weryfikacyjnej lub utracić je w przypadkach przewidzianych w ustawie. Kolejne trzy obszernie artykuły, stanowiły rozwinięcie dyspozycji art. 13. W art. 14 sprecyzowano podstawy materialne dla wszczęcia postępowania weryfikacyjnego, wiążąc je z nagannymi zachowaniami w czasie okupacji¹⁷,

¹⁴ Dz. U. z 1949 r., Nr 42, poz. 304, Ustawa z dnia 1 lipca 1949 r. o zmianie niektórych przepisów o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszów państwowych i zawodowych wojskowych.

¹⁵ Dz. U. z 1925 r., Nr 2, poz. 10. Ustawa z dnia 11 grudnia 1924 r. o przyznawaniu darów z łaski. Dość niefortunny tytuł tego aktu normatywnego został zmieniony Ustawą z dnia 29 stycznia 1930 r. w sprawie zmiany ustawy z dnia 11 grudnia 1924 r. o przyznawaniu darów z łaski. Art. 1 tejże ustawy nadał jej nowe brzmienie – Ustawa o zaopatrzeniu osób, szczególnie zasłużonych, oraz o wyjątkowym zaopatrzeniu nieopartem na innych tytułach prawnych, Dz. U. z 1930 r., Nr 17, poz. 122.

¹⁶ Dz. U. z 1949 r., Nr 42, poz. 304, art. 11.

¹⁷ Tamże. Artykuł ten stanowił: „Weryfikacji powinny być poddane prawa emerytalne osób, co do których istnieje podejrzenie, że w okresie czasu między 1 września 1939 r. a 9 maja 1945 r. postępowywały niełojalnie w stosunku do Rzeczypospolitej Polskiej i państw z nią sprzymierzonych, do społeczeństwa polskiego, poszczególnych obywateli polskich i obywateli państw z Rzeczpospolitą Polską sprzymierzonych oraz do osób narodowości przez rząd hitlerowski i jego sprzymierzeńców prześladowanych, a w szczególności: 1) działały bezpośrednio lub pośrednio na szkodę Rzeczypospolitej Polskiej, państw sprzymierzonych lub społeczeństwa polskiego,

w art. 15 dokonano podobnej specyfikacji zachowań z okresu międzywojennego¹⁸, natomiast w art. 17 możliwość weryfikacji powiązano z osobami, które były objęte zarzutami prawodawstwa powojennego¹⁹.

- 2) działały na szkodę poszczególnych osób ze względu na ich przynależność do społeczeństwa polskiego, do państw z Rzeczpospolitą Polską sprzymierzonych lub do narodowości przez rząd hitlerowski bądź przez jego sprzymierzeńców prześladowanych,
- 3) będąc obywatelami polskimi, zgłosiły przynależność do narodowości niemieckiej lub przez okupanta uprzywilejowanej, do której nie należały do dnia 31 sierpnia 1939 r. albo też zgłosiły swoje pochodzenie niemieckie (Deutschstämmigkeit),
- 4) korzystały z uprawnień i przywilejów, udzielanych przez władze okupacyjne wyłącznie osobom narodowości niepolskiej.”

¹⁸ Tamże. Artykuł ten stanowił: „Weryfikacji powinny być również poddane prawa emerytalne osób, co do których istnieje podejrzenie, że w okresie przed 1 września 1939 r. uprawiały lub popierały działalność antydemokratyczną lub działalność, przyczyniającą się do faszystacji życia w Polsce, a w szczególności:

- 1) stosowały bezprawną przemoc lub inne prześladowania wobec osób z powodu ich przekonań politycznych, narodowości, wyznania lub pochodzenia,
- 2) publicznie nawoływały do dokonywania czynów, określonych w pkt 1),
- 3) nadużywały władzy służbowej przez znęcanie się nad osobami, osadzonymi w miejscu odosobnienia, areszcie, więzieniu lub w zakładzie karnym z powodów, wymienionych w pkt 1),
- 4) nadużywały władzy służbowej przez nakazywanie lub zalecanie podwładnym popełnienia czynów, określonych w pkt 1)–3) albo przez pobłażanie podwładnym, którzy czynów takich dokonali,
- 5) uprawiały lub popierały działalność, zmierzającą do dyskryminacji obywateli z powodu ich przekonań politycznych, narodowości, wyznania lub pochodzenia.”

¹⁹ Tamże. Artykuł ten stanowił: „Weryfikacji mogą być poddane prawa emerytalne osób:

- 1) które na podstawie ustawy z dnia 6 maja 1945 r. o wyłączeniu ze społeczeństwa polskiego wrogich elementów (Dz. U. R. P. Nr 17, poz. 96, Nr 34, poz. 203, Nr 55, poz. 307, z 1946 r. Nr 11, poz. 73) złożyły deklarację wierności Narodowi i demokratycznemu Państwu Polskiemu i otrzymały zaświadczenia stwierdzające, że są obywatelami Państwa Polskiego, narodowości polskiej, wymienione w § 1 lub 2 art. 11 dekretu z dnia 28 czerwca 1946 r. o odpowiedzialności karnej za odstępstwo od narodowości w czasie wojny 1939–1945 r. (Dz. U. R. P. z 1946 r., Nr 41, poz. 237, Nr 59, poz. 324, z 1947 r. Nr 31, poz. 131, Nr 65, poz. 376 i poz. 390),
- 2) co do których na podstawie ustawy, powołanej w pkt 1), zapadło prawomocne postanowienie sądowe, orzekające rehabilitację w pełnym rozmiarze, bądź też postanowienie specjalnego sądu karnego, wydane na podstawie dekretu z dnia 4 listopada 1944 r. (Dz. U. R. P. Nr 11, poz. 54), uchylające zarządzenie prokuratora o przymusowym odosobnieniu,
- 3) co do których na mocy dekretu z dnia 28 czerwca 1946 r. o odpowiedzialności karnej za odstępstwo od narodowości w czasie wojny 1939–1945 r. wydany został uniewinniający lub uwalniający od kary wyrok sądu lub postanowienie właściwego prokuratora, stwierdzające, że czyn, polegający na zgłoszeniu przynależności do

Prawa emerytalne grup wymienionych w artykułach 13, 14, 15 i 16 zostały zakwestionowane w sposób postulatyczny, co wynikało z użytych sformułowań stanowiących, że mogą one być pozbawione świadczeń bądź, że ich prawa powinny być poddane weryfikacji. Jediną grupą zawodową, którą potraktowano z pełną stanowczością byli funkcjonariusze szeroko rozumianych organów bezpieczeństwa państwa, do których zaliczono Policję Państwową, Straż Więzienną, formacje ochrony granic – Straż Graniczną i Korpus Ochrony Pogranicza oraz wojskowe organy bezpieczeństwa. Prawa emerytalne oficerów tych formacji zostały zawieszono z dniem 1 maja 1949 r., zaś podoficerów z dniem 1 września 1949 r. W ustawie zastrzeżono jednocześnie, że emerytury tych świadczeniobiorców mogły zostać przywrócone jedynie na podstawie orzeczenia komisji weryfikacyjnej, ustanowionej przy Prezesie Rady Ministrów²⁰. Mogła ona przywrócić prawo do zaopatrzenia emerytalnego bądź orzec o pozbawieniu prawa do tego zaopatrzenia, co powodowało wygaśnięcie praw emerytalnych danej osoby, jak i pozostałych po niej członków rodziny. Rozwiązaniem nieco osłabiającym restrykcyjność wprowadzonych przepisów było stworzenie możliwości przyznania żonie i dzieciom świadczeniobiorcy pozbawionego prawa do emerytury, zasiłków do wysokości ustawowej pensji wdowiej i sieroczej. Prawo takie ustawa przyznała Ministrowi Skarbu na wniosek komisji weryfikacyjnej. Zawieszenie praw emerytalnych wymienionych wyżej świadczeniobiorców, nie było jedyną sankcją ich dotyczącą. Za represyjny uznać bowiem należy również przepis uznający, że ewentualne wcześniejsze rehabilitacje nie zwalniały od obowiązku poddania się postępowaniu weryfikacyjnemu, a także przerzucenie obowiązku wszczęcia postępowania weryfikacyjnego na emeryta, z wyznaczeniem końcowego terminu złożenia wniosku na 31 grudnia 1949 r. Niezgłoszenie wniosku w tym terminie powodowało wygaśnięcie prawa do zaopatrzenia emerytalnego z mocy samego prawa.

Ocena etyczna omówionych rozwiązań nie może budzić wątpliwości. Były one bowiem skierowane przeciwko osobom, którym z racji wieku trudno byłoby znaleźć inne środki służące utrzymaniu egzystencji. Pozbawienie ich emerytur równałoby się więc w wielu wypadkach ze skazaniem ich na vegetację. Ale oprócz owej strony etycznej, dezaprobatę budzić musi strona formalno-prawna ustawy, w której zastosowano zasadę odpo-

narodowości niemieckiej bądź też uprzywilejowanej przez władze okupacyjne, nie podlega ściganiu,

4) co do których postępowanie karno-sądowe nie było wszczynane.”

²⁰ Została ona powołana Rozporządzeniem Rady Ministrów z 20 lipca 1949 r. w sprawie weryfikacji praw emerytalnych (Dz. U. z 1949 r., Nr 42, poz. 316).

wiedzialności zbiorowej. Prawo do emerytury cofnięto osobom zaledwie podejrzanym o czyny wymienione w ustawie. Stanowiła ona ponadto, że orzeczenia komisji weryfikacyjnej są ostateczne i nie wprowadzała w związku z tym drogi odwoławczej.

Ustawa z 1 lipca 1949 r. obowiązywała do 18 marca 1954 r., kiedy Rada Ministrów przyjęła dekret o zmianie właściwości w zakresie weryfikacji praw emerytalnych²¹. Na jego mocy Komisja Weryfikacyjna przy Prezesie Rady Ministrów została zniesiona, a jej uprawnienia przekazano prezydiom wojewódzkich rad narodowych. W wydanym tego samego dnia rozporządzeniu Rady Ministrów²² określono, że orzeczenia weryfikacyjne wydaje prezydium wojewódzkiej rady narodowej po wysłuchaniu przedstawiciela wojewódzkiego urzędu bezpieczeństwa publicznego i przedstawiciela miejscowej okręgowej rady związków zawodowych.

Wydawać by się mogło, że dekret marcowy będzie miał znaczenie epizodyczne, bowiem 25 czerwca 1954 r. Rada Ministrów przyjęła dekret o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin²³. Zniósł on moc obowiązującą dotychczasowych przepisów dotyczących zaopatrzenia emerytalnego, w tym wynikających z ustawy z 11 grudnia 1923 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy państwowych i zawodowych wojskowych. Stąd można było przypuszczać, że świadczeniobiorcy z tytułu jego przepisów zostali wprowadzeni w system powszechnego zabezpieczenia emerytalnego, co obniżałoby ich świadczenia w stosunku do pierwotnych²⁴, lecz pozbawiało niepewności związanej z weryfikacją. Nadzieje takie, jeśli towarzyszyły emerytowanym policjantom i pozostałym tej kategorii świadczeniobiorcom okazały się płonne. W przepisach końcowych dekretu zastrzeżono bowiem pozostanie w mocy ustawy z 1 lipca 1949 r. o zmianie niektórych przepisów o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy państwowych i zawodowych wojskowych dotyczące weryfikacji praw emerytalnych²⁵. Konsekwencją

²¹ Dz. U. z 1954 r., Nr 12, poz. 41.

²² Dz. U. z 1954 r., Nr 12, poz. 42, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 marca 1954 r. w sprawie trybu postępowania przy weryfikacji praw emerytalnych.

²³ Dz. U. z 1954 r., Nr 30, poz. 116.

²⁴ Dekret ustalał, że emerytura wynosiła 60% lub 40% podstawy jej wymiaru w zależności od kategorii, do której pracownik był przyporządkowany.

²⁵ Stanowił o tym art. 100 ustawy w brzmieniu: „Art. 100. Pozostają w mocy przepisy: 1) ustawy z dnia 1 lipca 1949 r. o zmianie niektórych przepisów o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszów państwowych i zawodowych wojskowych (Dz. U. Nr 42, poz. 304 z późniejszymi zmianami), dotyczące weryfikacji praw emerytalnych pracowników zatrudnionych na podstawie mianowania.”

tego przepisu była poufna instrukcja z 4 września 1954 r. ministra pracy i opieki społecznej zawierającą szczegółowe wytyczne w sprawie weryfikacji praw emerytalnych²⁶. W paragrafie 1 ust. 1 zaznaczono tam, że weryfikacji podlegają:

*funkcjonariusze byłej policji państwowej, byłej straży więziennej, byłej straży granicznej, byłego korpusu ochrony pogranicza i byli funkcjonariusze międzywojennego bezpieczeństwa publicznego i wojskowego – bez względu na to, czy rozwiązanie stosunku służbowego uzasadniające prawo do zaopatrzenia, nastąpiło bezpośrednio z jednej z wymienionych służb czy też po przejściu do innej służby.*²⁷

Nietrudno dostrzec, iż treść tej dyspozycji wiernie powielala treść przepisów z ustawy z 1 lipca 1949 r.

Weryfikacja praw emerytalnych wybranych grup zawodowych z okresu międzywojennego, jako element fałszywie rozumianej sprawiedliwości, dobiegła końca w połowie 1956 r. wraz z przyjęciem w dniu 11 września 1956 r. ustawy o zmianie przepisów dekretu o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin²⁸. W nowelizacji tej zupełnie nowe brzmienie otrzymał art. 100, z którego usunięto m.in. cały ust. 1 dotyczący weryfikacji praw emerytalnych²⁹. Ponieważ ustawa ta wchodziła w życie z dniem ogłoszenia, ale z mocą od dnia 1 lipca 1956 r., można przyjąć, że z tym dniem weryfikacja uprawnień emerytalnych, jako pokłosie polskiego stalinizmu, została wyeliminowana z systemu prawnego.

Sytuacja czynnych zawodowo funkcjonariuszy Policji Państwowej i Policji Polskiej w powojennej rzeczywistości

Okres okupacji, oprócz policjantów emerytowanych, przetrwali również funkcjonariusze w służbie czynnej, którzy w zdecydowanej większości byli organizacyjnie związani z Policją Polską Generalnego Gubernatorstwa. Jak zaznaczono wyżej, dekret PKWN z 15 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu tej formacji, a zarazem Policji Państwowej, nie normował sytuacji jej funkcjonariuszy, poza nakazem, by osoby takie:

²⁶ Archiwum Urzędu Ochrony Państwa, Akta normatywne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z 1954 r., k. 135–137.

²⁷ Tamże.

²⁸ Dz. U. z 1956 r., Nr 43, poz. 199.

²⁹ Przywołany w całości w przypisie 22.

...bezwzględnie na posterunkach Milicji Obywatelskiej oddały broń i wszystkie urządzenia i materiały, które znajdowały się w posiadaniu policji.³⁰

Aparat administracyjny państwa odtwarzany od połowy 1944 r. składał się w dużej części z pracowników, którzy pracę zawodową rozpoczęli w okresie międzywojennym. Pierwszym aktem prawnym regulującym ich status pracowniczy był dekret PKWN z 27 grudnia 1944 r. o tymczasowym unormowaniu stosunku służbowego i zaszeregowania funkcjonariuszów państwowych³¹. Wprowadzał on m.in. zasadę, że status funkcjonariuszy państwowych powracających bądź zgłaszających się ponownie do służby regulowały właściwe przepisy prawne obowiązujące w dniu 1 września 1939 r. Zasady tej nie powiązano jednak z kilkoma grupami zawodowymi, czego dotyczył art. 1 ust. 3 dekretu, stanowiący że:

Przepisy dekretu niniejszego nie dotyczą wojska, profesorów, pomocniczych sił naukowych w państwowych szkołach akademickich i nauczycieli, służby bezpieczeństwa publicznego, w tym Milicji Obywatelskiej, Straży Więziennej i Granicznej.³²

Niemal identycznie kwestie związane z przywróceniem do służby państwowej regulował dekret z 14 maja 1946 r. o tymczasowym unormowaniu stosunku służbowego funkcjonariuszów państwowych³³. Wprowadzał on jednak presję na przedwojennych funkcjonariuszy państwowych do ujawniania swoich związków z aparatem administracyjnym, wiążąc zaliczenie czasu służby w okresie międzywojennym do wysługi emerytalnej, z obowiązkiem zgłoszenia się do służby w okresie 3 miesięcy od ogłoszenia dekretu lub od ustania przeszkody uniemożliwiającej zgłoszenie się do służby³⁴. Jednocześnie w art. 4 zastrzeżono, że:

Władza służbowa może według swobodnego uznania bądź przyjąć ponownie do służby zgłaszającego się funkcjonariusza państwowego, bądź odmówić mu tego przyjęcia.³⁵

Rozwiązania przyjęte przez PKWN i podtrzymane przez Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej w kwestiach pracowniczych sprawiły, że funkcjonariusze byłej Policji Państwowej i Policji Polskiej – nieposiadający wysługi emerytalnej, musieli szukać zatrudnienia na nowych warun-

³⁰ Dz. U. z 1944 r., Nr 2, poz. 6, art. 2.

³¹ Dz. U. z 1944 r., Nr 16, poz. 89.

³² Tamże.

³³ Dz. U. z 1946 r., Nr 22, poz. 139.

³⁴ Tamże, art. 3.

³⁵ Tamże.

kach. Pewna część z nich – szacowana na około 1000 osób³⁶, znalazła się w szeregach Milicji Obywatelskiej, we wszystkich jej strukturach hierarchicznych – począwszy od Komendy Głównej MO, poprzez jednostki szczebla wojewódzkiego, powiatowego, aż do posterunków. W największej liczbie trafili do formacji w momencie organizowania jej kolejnych struktur i jednostek w drugiej połowie 1944 r., co znajduje potwierdzenie głównie w dotyczących tego okresu relacjach milicjantów oraz nielicznych dokumentach personalnych³⁷. Byli przyjmowani także w 1945 r., czego przykładem jest płk Jan Płotnicki, organizator i pierwszy komendant Centrum Wyszkozenia MO w Słupsku³⁸. Traktowano ich jako nauczycieli zawodu, a przydzielano do działów wymagających specjalnych kwalifikacji, jak wykonywanie ekspertyz, prowadzenie rejestracji daktyloskopijnej, ujawnianie śladów i ich wykorzystywanie, systematyzacja kartotek, prowadzenie czynności dochodzeniowo-śledczych oraz organizacja i planowanie służby. Angażowano ich też do opracowania dokumentów – głównie instrukcji oraz materiałów szkoleniowych. Ta ich użyteczność, a wręcz niezbędność, była zapewne powodem wydania 29 sierpnia 1945 r. przez prezesa Rady Ministrów E. Osóbkę – Morawskiego zarządzenia nr 40 o powołaniu Komisji Rehabilitacyjno-Kwalifikacyjnej dla funkcjonariuszy byłej Policji Państwowej³⁹. Oceniane jest ono dość powszechnie jako

³⁶ Ustalenie ich dokładnej liczby jest niemożliwe, z uwagi na dynamikę zmian kadrowych w MO i luki w dokumentacji. Rozmiar zatrudnienia byłych policjantów w MO można jednak szacować odwołując się do oficjalnych wystąpień oraz materiałów aparatu polityczno-wychowawczego. Pierwszą grupę źródeł stanowią głównie wypowiedzi organizatora i komendanta głównego MO F. Józwiaka, który bilansując np. pierwszy rok działalności dowodzonej przezeń formacji, stwierdził że funkcjonariusze pochodzenia robotniczego i chłopskiego stanowili w niej 86% ogółu zatrudnionych, z inteligencji pracującej wywodziło się 9,6% funkcjonariuszy, oficerowie i podoficerowie przedwrzesniowego wojska stanowili 1,3%, policjanci granatowi – 0,7%, inni – 4%. Owe 0,7% równało się wówczas około 500 osobom; [w:] Rok pracy MO... Z kolei materiały ogniwa kadrowego z 1947 r. szacowały liczbę byłych policjantów w MO na ponad 700, zastrzegając, że w służbie mogą też pozostawać nieujawnieni policjanci; [w:] IPN BUiAD, KG MO 35/3065, *Zagadnienie kadr w analizie z 1947 r.*

³⁷ Jednym z pierwszych funkcjonariuszy byłej Policji Państwowej, który znalazł się w strukturach KG MO, był mjr H. Wencel przyjęty formalnie 9 października 1944 r., z dyspozycją pełnienia obowiązków w charakterze szefa Wydziału Organizacyjnego; [w:] A KGP, AN KG MO, 4/3, Rozkaz nr 17 z 30 października 1944 r.

³⁸ Szerzej T. Jabłoński, *Pułkownik Jan Płotnicki – pierwszy komendant Centrum Wyszkozenia Milicji Obywatelskiej w Słupsku*, [w:] *Szkolnictwo policyjne w latach 1918–1954*, wstęp i opracowanie, J. Tuliscka, Słupsk 1995, s. 114–134.

³⁹ Nie zostało ono opublikowane. Nawiązuje do niego wprost Okólnik komendanta głównego MO z 24 września 1945 r., precyzujący tryb zbierania opinii o byłych funkcjonariuszach.

restrykcyjne lub też jako stanowiące zapowiedź czy też zwiastun szykan, jakie miały niebawem dotknąć tę grupę zawodową⁴⁰. Taka jego interpretacja jest jednak zbyt uproszczona, bowiem na decyzję tę spojrzeć należy przez pryzmat przyjętego rok wcześniej dekretu PKWN o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego.⁴¹ Jego artykuły penalizujące okupacyjne zachowania mogły bowiem znaleźć zastosowanie wobec niemal wszystkich funkcjonariuszy Policji Polskiej Generalnego Gubernatorstwa – co było jedynie kwestią interpretacji. Zarządzenia stwarzającego możliwości rehabilitowania tych osób drogą postępowania administracyjnego, nie można więc oceniać jako represyjnego, a jako próbę wyłączenia całego środowiska zawodowego spod działania tego dekretu. Tezę tę utwierdza inny zapis zarządzenia stanowiący, że funkcjonariusze byłej Policji Państwowej, którzy już znaleźli zatrudnienie w służbie bezpieczeństwa publicznego, byli całkowicie zwolnieni z postępowania rehabilitacyjnego⁴².

Przyzwolenie na zatrudnianie w milicji byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej trwało niespełna dwa lata. Od połowy 1946 r. stosunek ten zaczął się zmieniać, czego sygnałem był dekret z 22 stycznia 1946 r. o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyzację życia państwowego, którego art. 5 niemal wprost odnosił się do byłych policjantów⁴³. Stawali się też oni coraz mniej użyteczni dla MO, ponieważ posiadana

szach Policji Państwowej i tzw. granatowej, zgłaszających się do służby państwowej. Nie rozciągało tego obowiązku na tę kategorię funkcjonariuszy, którzy już zostali zatrudnieni m.in. w formacjach zmilitaryzowanych, w tym w milicji; [w:] A KGP, KG MO 4/8, t. 1, Okólnik nr 17 w sprawie zbierania opinii o byłych funkcjonariuszach Policji Państwowej i tzw. granatowej.

⁴⁰ Osobiście prezentowałem takie stanowisko w wystąpieniu na konferencji poświęconej losom policjantów polskich po 1 września 1939 roku; patrz: P. Majer, A. Misiuk (red.), *Losy policjantów polskich po 1 września 1939 roku. Studia i materiały*, Szczytno 1994, s. 155. W tekście tym błędnie przyjąłem, że Komisja działała do 30 października 1948 r., gdy faktycznie została ona rozwiązana 29 kwietnia 1952 r. Szerzej o Komisji pisał R. Litwiński, *Komisja rehabilitacyjno-kwalifikacyjna dla byłych policjantów (1945–1952)*, [w:] „Dzieje Najnowsze 2004”, nr 1, s. 117–134.

⁴¹ Dz. U. z 1944 r., Nr. 4, poz. 16.

⁴² Wprost odnosił się do tego zapis zarządzenia stanowiący: „2. Rehabilitacja nie dotyczy, tych byłych funkcjonariuszy policji państwowej (sprzed 1 IX 1939 r.) i tzw. granatowej, którzy w międzyczasie zatrudnieni zostali w służbie bezpieczeństwa publicznego (Milicja Obywatelska, Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego) lub odbywali służbę w Wojsku Polskim i po zdemobilizowaniu zgłaszają się do służby państwowej.”; [w:] A KGP, AN KG MO, Okólnik nr 17..., s. 29.

⁴³ Dz. U. z 1946 r., Nr 5, poz. 46.

wiedzę przekazali już nowym kadrom bądź przelali na papier w postaci instrukcji i innych aktów regulujących tok służby⁴⁴. Coraz bardziej irytujące były też ich nawyki i doświadczenia wyniesione z Policji Państwowej, z którymi trudno było im się rozstać. Uważali bowiem, że milicjant – zwłaszcza oficer, powinien być głównie dobrze wyszkolonym fachowcem, apolitycznym i bezpartyjnym, a celem formacji winno być wyłącznie strzeżenie porządku publicznego oraz zwalczanie przestępczości.⁴⁵ Postawa taka coraz mocniej klóciła się z tezą, że aparat bezpieczeństwa publicznego i wchodząca w jego skład MO są organami na wskroś politycznymi, tworzącymi tzw. zbrojne ramię władzy ludowej. Byli policjanci stanowiący żywe zaprzeczenie tej tezy, musieli więc ze służby odejść. Jednoznacznie zapowiedziano to podczas odprawy szefów wydziałów personalnych KW MO w grudniu 1945 r., kiedy to szef Wydziału Personalnego KG MO ppłk M. Rossner odnosząc się do tego problemu stwierdził:

*Z tymi ludźmi nie można skutecznie egzekwować nowego państwa. Minister Radkiewicz i gen. Witold od dawna zwracali uwagę na potrzebę czystki w MO. Ażeby Milicja mogła być ręką demokracji, musi ona składać się z robotników, chłopów i inteligencji pracującej, z ludzi uczciwych, którzy będą świadomymi obrońcami państwa Polskiego.*⁴⁶

⁴⁴ Tezę tę ilustruje jednoznacznie relacja A. Wąsowskiego, który nawiązując do pracy w Wydziale Kryminalnym Służby Śledczej KG MO pisał m.in.: „Pracowało wówczas (1947 rok – PM) w naszym gronie kilku starych policjantów, m.in. Bronisław Cegłowski, Euzebiusz Trzepiński, Zygmunt Medyński, Paweł Raducki, specjalista od daktyloskopii. Przyjęto ich do pracy, aby uczyli nas zawodu, lecz ludzie ci umieli strzec swoich wiadomości fachowych. Trzeba ich było podpatrywać, a często wydobywać te wiadomości podstępem, prawie siłą. Chodziło im przecież o to, żeby byli potrzebni jak najdłużej, zajmowali bowiem w wydziale stanowiska kierownicze. Zadaniem organizacji partyjnej było czuwanie nad prawidłowym przekazywaniem wiadomości fachowych przez tych ludzi przy jednoczesnym politycznym ich odizolowaniu. Było to niezmiernie ważne ze względu na młodych, niedoświadczonych jeszcze towarzyszy. Wydaje mi się, że to zadanie wykonaliśmy dobrze. Nasi młodzi koledzy stosunkowo szybko przyswoili sobie niezbędne wiadomości, nie ulegając zarazem wpływow politycznym byłych pracowników Policji Państwowej”, [w:] „Zeszyty Historyczne ASW (Akademii Spraw Wewnętrznych – PM)”, 1989 r., t. IX, s. 212.

⁴⁵ Najbardziej charakterystycznym dowodem przywiązania do takich wartości była niewypowiedziana, niemniej wyraźna, dezaprobata pierwszego komendanta CW MO w Słupsku oraz pozostałej części kadry dydaktycznej wywodzącej się z międzywojennej policji, dla działalności partii politycznych w tej placówce. PPR rozwinęła tam działalność organizacyjną dopiero po zwolnieniu 1 czerwca 1947 roku tej kategorii pracowników; szerzej Z. Machura, *Centrum Wyszkożenia MO w latach 1945–1947*, [w:] *Szkolnictwo policyjne w...*

⁴⁶ IPN BUiAD, 35/3065, KG MO, Protokół odprawy szefów wydziałów personalnych KW MO w dniach 15–16 XII 1945 r., s. 10.

Ponieważ byłych policjantów, w żaden sposób nie kojarzono z tymi cechami, ich los w formacji był przesądzony. Proces ich zwalniania rozpoczął się już w 1946 r., a zakończył w 1948 r. Aparat MO, używając ówczesnej terminologii, został tym samym oczyszczony z tej kategorii zatrudnionych.

Funkcjonariusze byłej Policji Państwowej i Policji Polskiej, niezależnie od swoich aspiracji zawodowych, zostali objęci procesem weryfikacji prowadzonym przez wspomnianą już Komisję Rehabilitacyjno-Kwalifikacyjną. Przyczynom i powodom jej powołania został poświęcony interesujący artykuł R. Litwińskiego, co zwalnia od szerszego wyjaśniania podnoszonych tam problemów⁴⁷. Należy jednak zwrócić uwagę na co najmniej dwie kwestie dotyczące tego organu. Po pierwsze został on powołany 29 sierpnia 1945 r. przez Prezesa Rady Ministrów, zarządzeniem, a więc aktem prawnym o charakterze wewnętrznym. Po drugie, jego nazwa wskazywała, że miał pełnić dwojaką rolę. Z jednej strony oceniać postawy weryfikowanych zarówno w latach międzywojennych, jak i w czasie okupacji⁴⁸ – funkcja rehabilitacyjna, by na tej podstawie oceniać możliwości zatrudnienia funkcjonariusza w aparacie władzy publicznej – funkcja kwalifikacyjna. Wypełniając tę funkcję komisja wystawiała cztery rodzaje zaświadczeń: P – oznaczające, że weryfikowany cechował się dodatnimi walorami moralnymi, a w czasie okupacji związany był z konspiracją; N oznaczające, że nie było przeszkód w zatrudnieniu w służbie państwowej; NS – również oznaczające, że nie było przeszkód w zatrudnieniu w służbie państwowej, z dodatkową informacją, iż weryfikowany nie pełnił służby podczas okupacji; O – oznaczało, że weryfikowany nie mógł być zatrudniony w służbie publicznej, a więc nie został zrehabilitowany⁴⁹. Jak ustalił R. Litwiński, w początkowym okresie działania Komisji napływ

⁴⁷ Wskazując na przywoływany już artykuł R. Litwińskiego, *Komisja rehabilitacyjno-kwalifikacyjna dla byłych policjantów...*, s. 117–134.

⁴⁸ Jak podaje R. Litwiński do jej podstawowych zadań zaliczono: 1. Zbieranie opinii o byłych policjantach, którzy służyli w czasie okupacji, jak i służących tylko do 1 IX 1939 r., a zgłaszających się ponownie do służby państwowej; 2. Zebranie danych o tych funkcjonariuszach byłej policji „granatowej”, którzy za szkodliwą dla Narodu Polskiego współpracę z okupantem powinni zostać pociągnięci do odpowiedzialności karnej, sądowej lub dyscyplinarnej, [w:] tamże, s. 119.

⁴⁹ Klasyfikację tę podałem w artykule *Losy funkcjonariuszy Policji Państwowej w pierwszych latach powojennych w Polsce*, [w:] P. Majer, A. Misiuk (red.), *Losy policjantów polskich po 1 września 1939 r...*, s. 156. Nie potrafiłem na podstawie posiadanej dokumentacji wyjaśnić znaczenia używanych symboli weryfikacyjnych. Uzupełnił to R. Litwiński, [w:] *Komisja rehabilitacyjno-kwalifikacyjna...*, s. 121, w oparciu o ustalenia którego podaję znaczenie owych symboli.

wniosków o przeprowadzanie postępowania kwalifikacyjno-rehabilitacyjnego był mniejszy od oczekiwanego⁵⁰. Był to zapewne jeden z powodów wydania 22 października 1947 r. dekretu o dopuszczalności rehabilitacji osób, które były zatrudnione w policji państwowej (tzw. granatowej) i straży więziennej w czasie okupacji niemieckiej⁵¹. W stosunku do poprzedniego unormowania dokonano więc zmian zarówno formalnych, jak i materialnych. Regulacjom nadano w tym wypadku formę aktu normatywnego, a więc podniesiono ich rangę. W warstwie materialnej nowych dyspozycji należy natomiast zwrócić uwagę, że z tytułu dekretu wyeliminowano funkcję kwalifikacyjną, pozostawiając tylko rehabilitacyjną. Ponadto przedmiotem postępowania miała być ocena działalności wyłącznie w czasie okupacji niemieckiej, a nie jak uprzednio – również w okresie międzywojennym. W dekreście uszczegółowiono przy tym, że za zrehabilitowane mogą być uznane osoby, które:

*[...] w okresie okupacji nie brały udziału w wystąpieniach skierowanych przeciwko poszczególnym obywatelom lub ich grupom z racji pochodzenia, narodowości lub przekonań politycznych i nie uchybiły obowiązкови lojalności i wierności wobec Państwa i Narodu Polskiego.*⁵²

Warunkiem, który miał skłonić byłych funkcjonariuszy do respektowania nakazów dekretu było powiązanie prawa do zatrudnienia w instytucjach publicznych oraz prawa do pobierania zaopatrzenia z funduszy publicznych, od poddania się postępowaniu rehabilitacyjnemu z pozytywnym wynikiem. Zastrzeżono jednocześnie, że wcześniejsze orzeczenia Komisji Rehabilitacyjno-Kwalifikacyjnej zachowują swoją moc i zwalniają byłych funkcjonariuszy od ponownego poddawania się postępowaniu.

Komisja rehabilitacyjna zakończyła działalność 29 kwietnia 1952 r.⁵³ Od powołania w dniu 29 sierpnia 1945 r. rozpatrzyła 8 247 podań wniesionych przez byłych policjantów⁵⁴. Odmówiono rehabilitacji 556 funkcjonariuszom, co stanowiło około 6% spraw, z czego 96 postanowień

⁵⁰ Szerzej, tamże, s. 122–123.

⁵¹ Dz. U. z 1947 r., Nr. 65, poz. 385.

⁵² Tamże, art. 1, ust. 2.

⁵³ M. P. z 1952 r., A-38 557, Zarządzenie nr. 88 Prezesa rady Ministrów z dnia 29 kwietnia 1952 r. w sprawie zakończenia działalności Komisji Rehabilitacyjnej dla osób, które były zatrudnione w czasie okupacji niemieckiej w policji państwowej (tzw. granatowej) i w straży więziennej.

⁵⁴ R. Litwiński, *Komisja rehabilitacyjno-kwalifikacyjna...*, s. 125.

dotyczyło funkcjonariuszy już nieżyjących (sprawy te były wniesione przez ich rodziny)⁵⁵. Ta skromna statystyka potwierdza opinię R. Litwińskiego, iż Komisję trudno byłoby uznać za organ represyjny⁵⁶. Należy ją raczej przestrzegać jako organ świadczący o czasach w jakich funkcjonowała, kiedy oczekiwano m.in. rozliczenia za trudne czasy okupacji niemieckiej. Komisja wypełniała to zadanie z pewną powściągliwością oraz swoistą rzetelnością. Surowiej należy ocenić komisję weryfikacyjną przy Prezesie Rady Ministrów, powołaną w lipcu 1949 r. Statystyczny bilans jej działalności nie jest znany, niemniej zasady z nią związane – brak uznawalności postanowień rehabilitacyjnych, jednoinstancyjność, surowość konsekwencji w postaci pozbawienia prawa do emerytury – nie pozwalają na szukanie dla niej usprawiedliwień. Była bardziej organem odwetu niż sprawiedliwości.

Zakończenie

Na powojenną sytuację funkcjonariuszy byłej Policji Państwowej oraz Policji Polskiej oddziaływały nie tylko rozwiązania prawne, ale również praktyka związana z ich funkcjonowaniem w życiu publicznym. Polityczna dyskredytacja obydwu formacji powodowała, że ich sytuacja była trudna. Byli pociągani do odpowiedzialności karnej, eliminowani z instytucji państwowych, narażani na zainteresowanie organów bezpieczeństwa państwa. Z upływem czasu te formy nękania ulegały osłabieniu bądź nawet zanikały, niemniej jedna z nich w charakterystycznej postaci przetrwała do końca Polski Ludowej. Kandydat do zatrudnienia w organach bezpieczeństwa musiał bowiem wypełniać rozbudowaną ankietę personalną z pytaniami dotyczącymi organizacyjnych związków z aparatem policyjnym lat międzywojennych i okresu okupacji. Odpowiedź twierdząca nie była naturalnie właściwą i oczekiwaną rekomendacją, sprzyjającą zatrudnieniu w tych organach.

Transformacja ustrojowa, jaka została zapoczątkowana w Polsce w 1989 r., nie zlikwidowała rozliczeń z reprezentantami aparatu policyjnego. Miejsce byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i Policji Polskiej zajęli byli funkcjonariusze organów bezpieczeństwa państwa z okresu Polski Ludowej. Formy owych rozliczeń przypominają jednak te powią-

⁵⁵ P. Majer, *Losy funkcjonariuszy Policji Państwowej...*, s. 156.

⁵⁶ R. Litwiński, *Komisja rehabilitacyjno-kwalifikacyjna...*, s. 127.

zane z minionym okresem – weryfikacja postaw i zachowań w latach służby, uszczuplanie uprawnień emerytalnych. Rodzi to naturalnie pytanie – czy historia *magistra vitae est*, jak oznajmia jedna z maksym jej dotycząca.

STRESZCZENIE

Losy funkcjonariuszy przedwojennego aparatu policyjnego w powojennej Polsce mogły stać się przedmiotem żywszego zainteresowania dopiero po transformacji ustrojowej, kiedy problemy dotąd pomijane zarówno w historiografii jak i publicystyce przestały być „owocem zakazanym”. Badania te dowiodły trudnej sytuacji tej grupy zawodowej, która podlegała różnorodnym represjom, związanym m.in. z pozbawianiem ich praw nabytych. W artykule dokonano reasumpcji dotychczasowych ustaleń w tym zakresie, doprecyzowując sytuację emerytowanych, jak i czynnych zawodowo funkcjonariuszy Policji Państwowej i Policji Polskiej w powojennej rzeczywistości. Podstawą tej analizy były zarówno rozwiązania prawne skierowane wobec byłych policjantów, jak również praktyka związana z ich funkcjonowaniem w życiu publicznym.

Piotr Majer

OFFICERS OF THE STATE POLICE AND THE POLISH POLICE IN THE POST-WAR REALITY – SYNTHESIZING REMARKS

Fates of the officers of the prewar police apparatus in post-war in Poland could become the subject of the keen interest only after the political transformation, when problems until now overlooked both in historiography as well as for the journalism, ceased to be a „forbidden fruit”. These studies proved the difficult situation of this professional group which was liable to diverse repressions, tied among others with depriving them of vested interests. This article deals with the current arrangements in this respect, clarifying the situation of retired, as well as professionally active police officers of the State Police and the Polish Police in post-war reality. The basis for this analysis were both legal measures directed towards former police officers and a practice related to their functioning in the public life.

KEY WORDS: *police officers, retirement, pension, verification, Poland*

Bibliografia

- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu policji państwowej (tzw. granatowej policji), Dz. U. z 1944 r., Nr 2, poz. 6.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego, Dz. U. z 1944 r., Nr 4, poz. 16.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 7 października 1944 r. o Milicji Obywatelskiej, Dz. U. z 1944 r., Nr 7, poz. 33.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 27 grudnia 1944 r. o tymczasowym unormowaniu stosunku służbowego i zaszeregowania funkcjonariuszów państwowych, Dz. U. z 1944 r., Nr 16, poz. 89.
- Dekret z 29 września 1945 r. o zmianie ustawy z dnia 11 grudnia 1923 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy państwowych i zawodowych wojskowych, Dz. U. z 1945 r., Nr 44, poz. 248.
- Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyzację życia państwowego, Dz. U. z 1946 r., Nr 5, poz. 46.
- Dekret z dnia 14 maja 1946 r. o tymczasowym unormowaniu stosunku służbowego funkcjonariuszów państwowych, Dz. U. z 1946 r., Nr 22, poz. 139.
- Dekret z dnia 10 grudnia 1946 r. o zmianie niektórych przepisów o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszów państwowych i zawodowych wojskowych, Dz. U. z 1947 r., Nr 2, poz. 2.
- Dekret z dnia 22 października 1947 r. o dopuszczalności rehabilitacji osób, które były zatrudnione w policji państwowej (tzw. granatowej) i straży więziennej w czasie okupacji niemieckiej, Dz. U. z 1947 r., Nr 65, poz. 385.
- Dekret z dnia 18 marca 1954 r. o zmianie właściwości w zakresie weryfikacji praw emerytalnych, Dz. U. z 1954, Nr 12, poz. 41.
- Dekret z dnia 25 czerwca 1954 r. o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin, Dz. U. z 1954 r., Nr 30, poz. 116.
- Grabowski W., *Policja w planach Delegatury Rządu RP na Kraj*, Kraków 1995.
- Instrukcja z 4 września 1954 r. ministra pracy i opieki społecznej w sprawie weryfikacji praw emerytalnych, Archiwum Urzędu Ochrony Państwa, Akta normatywne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z 1954 r., k. 135–137.
- Jabłoński T., *Pułkownik Jan Płotnicki – pierwszy komendant Centrum Wyszczolenia Milicji Obywatelskiej w Słupsku* [w:] J. Tuliszek (opr.), *Szkolnictwo policyjne w latach 1918–1954*, Słupsk 1995.
- Kunert A.K. (red.), *Rzeczpospolita Polska czasu wojny. Dziennik Ustaw RP i Monitor Polski 1939–1945*, Warszawa 1995.
- Litwiński R., *Komisja rehabilitacyjno-kwalifikacyjna dla byłych policjantów (1945–1952)*, „Dzieje Najnowsze” 2004, nr 1.
- Machura Z., *Centrum Wyszczolenia MO w latach 1945–1947*, [w:] J. Tuliszek (opr.), *Szkolnictwo policyjne w latach 1918–1954*, Słupsk 1995.
- Majer P., *Losy funkcjonariuszy Policji Państwowej w pierwszych latach powojennych w Polsce* [w:] P. Majer, A. Misiuk (red.), *Losy policjantów polskich po 1 września 1939 r. Studia i materiały*, Szczytno 1996.
- Majer P., *Próby wyjaśnienia zbrodni – droga do prawdy* [w:] Z. Smolarek, A. Borkowski (red.), *Martyrologia policjantów województwa poznańskiego II RP*, Szczytno 2010.

- Majer P., *Ustawy polskiej policji (1791–2011). Źródła z komentarzem*, Szczytno 2013.
- Rozporządzenie Krajowej Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu korpusu Policji Państwowej i obowiązkach jego funkcjonariuszów, przedrukowane [w:] A.K. Kunert (red.), *Rzeczpospolita Polska czasu wojny. Dziennik Ustaw RP i Monitor Polski 1939–1945*, Warszawa 1995. Opublikowane także w: P. Majer, *Ustawy polskiej policji (1791–2011). Źródła z komentarzem*, Szczytno 2013.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 20 lipca 1949 w sprawie weryfikacji praw emerytalnych, Dz. U. z 1949 r., Nr 42, poz. 316.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 marca 1954 r. w sprawie trybu postępowania przy weryfikacji praw emerytalnych, Dz. U. z 1954 r., Nr 12, poz. 42.
- Uchwała sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 25 lipca 2008 r. w sprawie uczczenia pamięci funkcjonariuszy Policji Państwowej II RP, MP 2008 r., Nr 56, poz. 503.
- Ustawa z 11 grudnia 1923 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszów państwowych i zawodowych wojskowych, Dz. U. z 1923 r., Nr 6, poz. 46
- Ustawa z dnia 11 grudnia 1924 r. o przyznawaniu darów z łaski, Dz. U. z 1925 r., Nr 2, poz. 10.
- Ustawa z dnia 29 stycznia 1930 r. w sprawie zmiany ustawy z dnia 11 grudnia 1924 r. o przyznawaniu darów z łaski, Dz. U. z 1930 r., Nr 17, poz. 122.
- Ustawa z dnia 1 lipca 1949 r. o zmianie niektórych przepisów o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszów państwowych i zawodowych wojskowych, Dz. U. z 1949 r., Nr 42, poz. 304.
- Ustawa z dnia 1 lipca 1949 r. o zmianie niektórych przepisów o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszów państwowych i zawodowych wojskowych, Dz. U. z 1949 r., Nr 42 poz. 304.
- Ustawa z dnia 11 września 1956 r. o zmianie przepisów dekretu o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin, Dz. U. z 1956 r., Nr 43, poz. 199.
- Zarządzenie nr. 88 Prezesa rady Ministrów z dnia 29 kwietnia 1952 r. w sprawie zakończenia działalności Komisji Rehabilitacyjnej dla osób, które były zatrudnione w czasie okupacji niemieckiej w policji państwowej (tzw. granatowej) i w straży więziennej, M. P. z 1952 r., A-38 557.